

Kitap İncelemesi / Book Review

Yayın Geliş Tarihi / Received: 01.11.2020

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2020

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 21, Yıl: 2020, Sayfa: 215-228

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Ekinci, Didem. "Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset: Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler". *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 21, (2020): 215-228.

F. Didem EKİNCİ

Doç. Dr.

Çankaya Üniversitesi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2882-7582>

**SOVYET SONRASI UKRAYNA'DA DEVLET,
TOPLUM VE SİYASET: DEĞİŞEN
DİNAMİKLER, DÖNÜŞEN KİMLİKLER**

***(STATE, SOCIETY AND POLITICS IN POST-
SOVIET UKRAINE: CHANGING DYNAMICS,
TRANSFORMING IDENTITIES)***

Editörler: Ayşegül Aydıngün & İsmail Aydıngün

Kitabın adı: Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset: Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler

Yayınevi: Terazi Yayıncılık

Yayın yılı: 2020

Yayın yeri: Ankara

Dili: Türkçe

Sayfa sayısı: 457

ISBN: 978-605-69199-3-0

Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset: Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler, başlıklı kitap, Prof. Dr. Ayşegül Aydıngün ve Prof. Dr. İsmail Aydıngün tarafından derlenmiş,

kendilerinin ve sekiz araştırmacının çalışmalarının bulunduğu, 2020’de Terazi Yayıncılık tarafından yayımlanmış, giriş sayfaları hariç 445 sayfadan oluşan bir eserdir. Takdim, n söz ve oniki bölümden oluşan eserde; on kişinin yer aldığı, Kiyiv’de (ve Herson Bölgesi’nde) iki ayrı saha araştırması projesinin imkan verdiği 141 mülakattan yararlanılmıştır. Kitap, Ukrayna’nın değişen dinamiklerinin ve dönüşen kimliklerinin, genel kanının aksine yakın geçmişe değil, çok daha eski tarihlere kadar dayanan politikalar, uygulamalar ve dinamikler sonucu şekillendiğine ve şekillenmekte olduğuna, 1991 ve 2014’teki gelişmelerin ve mevcut konjonktürün de bu bağlamda incelenmesi gerektiğine işaret ediyor. Bu zeminde, içerik, seçilmiş oniki konu üzerinden zengin bir değerlendirmeye sunuluyor:

İlk bölümde, Ayşegül Aydıngün, kitapta yer alan bölümlerde incelenen ana temaları, gelişmeleri, argümanları ve kavramları okuyucuya tanıtır nitelikte, “Bağımsız Ukrayna’yı Anlamak” başlıklı, açıklayıcı bir giriş yazısı sunmaktadır. İlk olarak, Ukrayna’nın, bu ülkeyi ve kültürünü Rus kültür alanının bir parçası olarak yaygın Rus anlatısının aksine, geçmişte Avrupa ve Osmanlı imparatorlukları ile ilişkileri olan, kendine ait kimliği, kültürü ve gelenekleri olan bir ülke olduğu ifade edilmektedir. Batı’da ve Türkiye’de Ukrayna’ya dair bilgi eksikliği olduğu belirtilerek, bu eksikliğin Ruslar ve Ukrayınlar arasında fark olmadığı algısının oluşmasına yol açtığı kaydedilmektedir.

Yakın tarihte, bu yaklaşımın dışında, 2014’ten bu yana yeni bir yaklaşım oluşmaya başladığı dile getirilmektedir. Hem Batı’da hem de Türkiye’de sanıldığının aksine, Ukrayna’nın bağımsızlık çabalarının SSCB’nin yıkılmasından çok önce başladığı vurgulanmaktadır. Keza, Kırım konusunda da tarihi anlatının çoğunlukla Rus ve Batı kaynaklarının etkisinde olduğu, Kırım Tatarlarının bağımsızlık arayışının ve Rusya karşıtlıklarının göz ardı edildiği değerlendirilmektedir. Öte yandan, Ukrayna coğrafi açıdan Avrupa’da olmasına rağmen, Avrupalıların zihinlerinde Ukrayna’ya dair mesafenin kapanmadığı, AB tarafından Avrupa güvenliğine tehdit teşkil eden Rus saldırganlığına karşın yeterli düzeyde tepki ve ilgi gösterilmediği, ABD’nin bu bağlamda daha etkili olduğu hususlarına yer verilmektedir.

Avrupa’nın Ukrayna’ya yönelik toplumsal mesafesi karşısında, Rusya’nın Ukrayna’yla mesafeyi ortadan kaldırmayı hedeflediği bir politika olarak, Rus politik söyleminde 1994’ten itibaren kullanılmaya başlanan “Yeni Rusya” kavramının, Rusya’nın arlık zamanında alınan topraklara yönelik yaklaşımının ve Ukrayna’da 2014 sonrasında

yaşananların arka planına ışık tuttuğu belirtilmektedir. Keza, son yıllarda Rus dış politikası söyleminde sıkça kullanılan “Rus Dünyası” kavramının da, Rusya’nın, Rusya dışında yaşayan Rusları ve dahi Rusya gözünde farklı görülmedikleri için Ukrayınleri koruma hakkı olduğuna işaret eden bir kavram olduğu ve Ukrayna’nın bu bağlamda Rusya’nın emperyal ve yayılmacı politikalarına maruz kaldığı ifade edilmektedir. Rusya’nın ise uluslararası ilişkilerde sert ve yumuşak güç politikalarıyla statüsünü geliştirmeye ve politikaların bedellerinden ziyade, eylemlerinin meşru olarak algılanmasına çalıştığı, küresel bir güç olarak görülmeyi arzuladığının anlaşıldığı aktarılmaktadır.

Son olarak, Ukrayna’da AB ve Rusya arasında sıkışmışlık olduğu, bunun Ukrayna toplumunda ikiye bölünme yaratacağına dair yaygın iddianın aksine, ülkedeki Rus yanlısı söylemin azaldığı, görüş farklılıklarının etnik temelden ziyade ideolojik temelde olduğu, sivik bir vatandaşlık anlayışının belirdiği argümanı savunulmaktadır.

İkinci bölümde, Turgut Kerem Tuncel, Ukrayna’nın ulusal tarih anlatısının oluşumunu ele almaktadır. Ukrayın ulusal kimliğinin, Çarlık dönemindeki Küçük Rus kimliği gibi, büyük ölçüde Rus kimliği ile iç içe geçmiş ve sanki onun bölgesel bir versiyonu niteliğinde olan “surjik” olarak şekillendiğinden bahsetmektedir. SSCB’nin yıkılmasının ardından, sözkonusu surjik kimliğinin yerini, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında da kaydedilmiş olduğu gibi, bağımsız bir Ukrayın kimliğinin inşası çabasının aldığını; bu süreçte zorlaştırıcı unsurları, surjik kimliğinin halkın büyük bir bölümü tarafından içselleştirilmiş olması, ülkede bir tarihsel çoğulluk bulunması ile uzun süre hüküm sürmüş Sovyet ideolojisinin bir sonucu olarak ulusal tarih anlatısı için gerekli entellektüel birikimin eksikliği olarak tarif etmektedir.

Yazar, 1991 yılından başlayarak konuyu kronolojik olarak incelediği çalışmasında, ulusal tarih inşasında dönüm noktasının 2004-2005 Turuncu Devrim sonrası dönem olduğunun ve bu dönemin yeniden tarih yazıcılığı gayretlerinin bir sonucu olarak tarih yazıcılığının aşırı siyasallaştığı, ideolojikleştiği ve güvenlikleştirildiği bir dönem olduğunun altını çizmektedir. Sözkonusu dönemde, genel bir Rus karşıtlığı, Holodomor ve OUN (Ukrayna Milliyetçileri örgütü)/UPA (Ukrayna İsyân Ordusu) konuları üzerinden yeni bir anlatı oluşturulmaya çalışıldığını kaydetmektedir.

Bunu takip eden AvroMeydan döneminde de benzer tarih ve hafıza politikalarının yürütüldüğünü belirten Tuncel, toplumun da bu yöndeki

çalalara destek verdiğini belirtmekte; 2014'ten itibaren ise savaştan dolayı tarih yazıcılığının iyice güvencikleştirildiğini ve adeta bir tarih yazıcılığı "pazarı" oluştuğunu ifade etmektedir. Tuncel'e göre, bu tarih yazıcılığı siyasallamış, popülistleşmiş ve savunmacı bir tarih yazıcılığıdır. Ayrıca, uygulanan komünistsizleştirme uygulamalarının da bu tarih yazıcılığı üzerinde etkisi olduğunu değerlendiren yazar, eleştirelliği aşan ve salt Rus karşıtlığı halini alan bir tarih yazıcılığı olduğunun üzerinde durmaktadır. Nihai tahlilde, yazar; ulusal tarih anlatısının, Ukrayna'nın Çarlık ve Sovyet dönemleriyle (dolayısıyla kendi geçmişiyile) mücadele eden, bunu yaparken de paradoksal olarak Rusya'nın bu tarih anlatısını belirleyen aktör olarak varolmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu gayretin içinde, arındırılmış bir Ukrayın ulusal kimliği belirlemek olduğu kadar, Ukrayna'nın Batı dünyasına ait bir ülke olduğuna dair görüşün pekiştirilmesi de yer almaktadır.

Üçüncü bölümde, Yuliya Biletska, Sovyet sonrası Ukrayna'da devlet ve siyaset konusunu, totaliterlikten demokrasiye geçiş yaklaşımlarını ve bunların barındırdığı kavramsallaştırmaları Ukrayna ile ilintili olarak sunmakta, siyasi sistemin şekillenmesinde öncül role sahip olan anayasa, cumhurbaşkanları ve partilerin etkisini incelemekte ve cumhurbaşkanının siyasi sistemde en güçlü aktör olduğunu belirtmektedir. Biletska, Ukrayna'daki demokratikleşme sürecini cumhurbaşkanlığı dönemleri üzerinden irdelemektedir. Ukrayna'da Sovyet sonrası demokrasinin oluşması için siyasi kurumların tesis edildiğini ve bu sürecin devam ettiğini ifade etmekle birlikte, neredeyse tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinde tecrübe edildiği gibi Ukrayna'da da sürecin, sistemi kendi çıkarlarına göre kullanmak isteyen aktörler tarafından sekteye uğratıldığını açıklamaktadır.

Ukrayna'da cumhurbaşkanının her zaman en az bir oligarşik grubun temsilcisi olduğunu belirten yazar, gayriresmi aktör olan oligarklar ve resmi aktör olan cumhurbaşkanlarının, beraberce, siyasi partilerin kurulmasının arkasındaki itici güç olduğunu değerlendirmektedir. Böyle bir yapıda, siyasi partilerin, oligarşik gruplar tarafından finansal olarak desteklendiğini, cumhurbaşkanlarının oligarşik gruplar tarafından esir alındığını aktarmaktadır. Ancak, oligarşik grupların demokratik gelişimi engelledikleri gibi, otoriter bir rejime savrulmayı da engellediğini vurgulayarak, bunun nedenini, rakip görüşlere sahip oligarşik grupların bulunmasına bağlamaktadır. Biletska, bu grupların yolsuzluklarının, toplumun yaşam standartlarının iyileştirilmesini engelleyen ve dolayısıyla halkın devlet kurumlarına yönelik güvensizliğinin esas nedeni olduğunu belirtmektedir.

Yazar, bu zemin üzerine, Kyiv’de yaptığı mülakattan da aktardığı gibi, Ukrayna toplumunun paradoksunun; bir taraftan demokrasi talep etmesi, diğer taraftan da paternalist devlet anlayışıyla güçlü bir cumhurbaşkanı istemesi olduğunu vurgulamaktadır. Gelinek noktada, 2014 sonrasında salt eski Avrupa yanlıları-Rusya yanlıları katmanlaşmasının ötesinde, yeni bir söylem/yaklaşım oluşmasının önemli bir hamlesi olarak, açık listelerle nisbi temsil sistemine geçişe dayalı yeni seçim kanununun, Cumhurbaşkanı Volodimir Zelenskiy tarafından 2019’da onaylanmasının Ukrayna için oldukça önemli bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü bölüm, Fethi Kurtiy Şahin’in kaleme almış olduğu, Sovyet sonrası Ukrayna’da ulusal kimlik ve ulus inşası ile ilgili bölümdür. Şahin, bu bağlamda ülkedeki dönüşüm sürecinin zor olmasını; ulus inşa sürecini gerçekleştirecek bir devlet tecrübesinin olmamasından, sınırların Sovyet çıkarlarına göre çizilmiş olmasından dolayı farklı toplumsal, ekonomik ve tarihi özellikler barındırmasından ve resmi dilin ülkede her bölgede aynı düzeyde kullanılmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ulus ve devlet inşasını bağımsızlık, Turuncu Devrim ve AvroMeydan dönemleri çerçevesinde ele almaktadır.

Şahin, bağımsızlık sonrası dönemdeki hedefin Sovyet kimlik mirasından uzaklaşmak olduğunu, ancak eski kimlikten uzaklaşmanın hızlı bir biçimde gerçekleşemediğini belirtmektedir. Turuncu Devrim’den sonra ise, Rusya’dan kopma gerekliliğinin açıkça tartışıldığı, Ukrayneci politikaların uygulandığı ve Rusya’nın açıkça ötekileştirilmeye başlandığı dönem olduğunu aktarmakta, bu dönemde yeni kimlik ve eski kimlik söylemlerinin birbirine üstün gelemediği bir dönem yaşandığını ifade etmektedir. Nihayetinde, bu dönemin AvroMeydan ile sonlandığını belirtmektedir. Bu son dönemdeki gelişmeler nedeniyle vatanseverlik kavramının yanında toplumsal bölünmüşlükler, siyasi açıdan önemsizleşmeye başlamış, yeni Ukrayna kimliği, eski sembollerin önüne geçmiştir. Nihai tahlilde, Şahin, ulus ve devlet inşası sürecinde en önemli kazanımların 2014’ten sonra elde edildiğini ve bunun kayda değer bir ilerleme olduğunu vurgulamaktadır.

Beşinci bölümde, İsmail Aydıngün ve Gökberk Kuzgunkaya, Ukrayna ulusal belleğinin canlandırılmasında ve ulusal kimliğin inşasında Holodomor’un rolünü ele almaktadır. Yazarlar, konuyu Ukrayna’da Sovyet rejiminin kurulması, kolektifleştirme politikaları, 1932-1933 kıtlığı, uluslararası hukuk çerçevesinde Holodomor’un insanlığa karşı işlenmiş suç veya soykırım olup olmadığı tartışması, Holodomor’un ulusal bellek ve kimlik inşasındaki rolü çerçevesinde incelemektedir.

Bu zeminde, bir görüşe göre 1932-1933'te meydana gelen Holodomor'un o dönemdeki tarım politikalarının Ukrayın halkına bilinçli bir biçimde uygulanmasından kaynaklandığı; bir görüşe göre Stalin dönemindeki hızlı sanayileşme politikaları, iklim şartları ve hatalı politikalardan kaynaklandığı ve Ukraynalıları bilinçli hedef almadığı, bir diğer görüşe göre de Holodomor'un fazla sayıda bileşenden dolayı gerçekleştiği verilerle aktarılmaktadır. Yazarlar tarafından, bunların, kulaksızlaştırma, sınıf kavgası, sanayileşme için köylünün elinden tahılının alınması, kentleşme, köylünün kolektifleşmeye direnmesi gibi faktörler olduğu belirtilmektedir.

Öte yandan, Holodomor'un uluslararası hukuk çerçevesinde Batılı araştırmalarda, ekseri soykırım, Rusya yanlısı bakış açısında ise genelde soykırım olmadığı yönünde çıkarımlar bulunduğu aktarılmaktadır. Holodomor'un, Ukrayna ve Ukrayınlar tarafından, Yanukoviç dönemi haricinde, milli kimliğin güçlendirilmesinde mağduriyet söylemi zemininde bir araç olarak kullanılmaya çalışıldığı ve nihai tahlilde Ukrayna toplumunun yaklaşık % 80'inin, bunun bir soykırım olduğunu, geri kalan yaklaşık % 20'sinin ise bir felaket ya da Sovyet döneminde yaşanan bir trajedi olduğunu düşündüğü ifade edilmektedir.

Altıncı bölüm, Serhat Keskin'in kaleme aldığı Sovyet sonrası Ukrayna'da dini canlanma ve Ortodoks kiliseler ile Ukrayna Ortodoks kiliselerinin birleşmesine ilişkin bölümdür. Keskin, ele aldığı konuyu Ukrayna'da Hristiyanlığın yayılması ve devlet dini olarak Hristiyanlık, Kiyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi himayesine girme süreci, Ukrayna Ortodoksluğu'nda Rus etkisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dini canlanma ve bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi kurma girişimleri, Petro Poroşenko dönemi ve bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin kurulması, bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin kurulması ve İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanınmasını mümkün kılan nedenler, bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin kurulması sonrası yapılan tartışmalar başlıkları altında detaylı incelemektedir. Yazar, bu çerçevede, 1991 sonrasında Rusya yanlısı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerini resmi düzeyde devam ettirdiğini ifade ederken, Ukrayın milliyetçiliğinin önemli sembolü olan Kiyiv Patrikhanesi ile Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi'nin İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanınmadığını ve çoğu siyasetçinin bu iki kilisenin birleşmesi, Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanınması yönünde çaba gösterdiğini ifade etmektedir. Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin 2014 AvroMeydan olayları ve ardından meydana gelişmelere dair Rusya yanlısı yaklaşımı nedeniyle,

Ukrayna’da milli bir kilise kurulması girişimlerinin iyice belirginleştiği ve nihayet 2018’de ülkedeki üç Ortodoks kilisenin birleştiği ve Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanındığı aktarılmaktadır.

Yazar, konuyla ilgili saha araştırmalarının, sözkonusu kilisenin kurulmasının nedenlerinin az önce değinildiği gibi Ukrayna Ortodoks Kilisesi’nin Rusya yanlısı tutumu, ayrıca Moskova Patrikhanesi ile Fener Rum Patrikhanesi arasındaki çekişme olduğunu ortaya koyduğunu ve burada dini saiklerden ziyade siyasi saiklerin etkili olduğunu ifade etmektedir. Keza, saha araştırmalarında yapılan mülakatlarda, yeni kurulan kilisenin gelecekteki varlığı ve etkisine dair tartışmalara şahit olunduğu belirtilmekte ve yazar, anılan kilisenin varlığını etkili bir şekilde sürdürmesi için diğer otosefal Ortodoks kiliselerce tanınmasının gerektiğini ve bunun etkin dış politikayla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Nihai tahlilde, etkin bir milli dış politika yanısıra küresel siyasetin de kilisenin Ortodoks dünyada kabul görmesinde etkili olacağı belirtilmektedir.

Yedinci bölümde Anıl Üner, Ukrayna’da devletin bir azınlık inancı olarak İslam’a yaklaşımı ve Müslüman dini idareler konusunu incelemektedir. Ünel, Ukrayna’da din konusunda yasal çerçeve, Ukrayna’da İslam’ın tarihi, demografik yapı ve Müslüman idare ve örgütlenmeler başlıkları altında detaylı bilgilendirme sunmakta; anılan en son alt başlık zemininde Ukrayna Müslümanları Dini İdaresi (UMDİ), Al-raid ve Ukrayna Müslümanları Dini İdaresi - Umma, Kırım Müslümanları Dini İdaresi/Kırım ve Sivastopol Şehri Müslümanları Dini İdaresi, Bağımsız İslami Cemiyetler Dini İdaresi-Kıyiv Müftülüğü, Ukrayna Müslümanları Dini Merkezi, Ukrayna Müslümanları Dini İdaresi (Birlik), Kırım Müslümanları Dini Merkezi, Tavrida Müftülüğü - Kırım Müslümanları Merkez İdaresi, Kırım Müslümanları Dini İdaresi - Kıyiv/Kırım Özerk Cumhuriyeti Müslümanları Dini İdaresi, Hizb-ut Tahrir ve Selefilerin’in niteliklerini, yerini ve işlevlerini açıklamaktadır.

Yazara göre, Ukrayna’da Müslümanları birleştiren tekil ve kapsayıcı bir yapı bulunmamakta, İslam anlayışı etnik gruplar ve siyasi yaklaşımlarla değişkenlik sergilemekte; yaklaşımlar ise rekabet ve uluslararası İslami hareketlerden etkilenmektedir. Seküler olan Ukrayna devletinin, Müslüman örgütlenmelere ve yukarıda anılan dini idarelere yönelik tutumunun liberal olduğunu kaydeden Üner, yaklaşımlar yasal olmak kaydıyla dinde ve inançta çoğulcu tavrı olan devletin, bu bağlamda “tam tolerans” olarak ifade edilen bir yaklaşımının bulunmasının altyapısında esasen ülkede tek bir Hristiyan mezhebinin bulunmayışını sebep olarak

belirtmektedir. Keza, tarihi açıdan bakıldığında tekelleşmiş bir dini geleneğin olmaması ile bölgede uzun süre varlık gösterebilmiş bir gücün olmaması, bunun nedenleri arasında anılmaktadır. Sözkonusu liberal yaklaşıma ilişkin olarak, en büyük kurumsallaşmaya sahip UMDİ'nin, devletin küçük dini grupları da tanıyıp onları kayıt altına almak istemesini anlamlandıramadığı ve eleştirdiği de dikkat çekici bir husus olarak aktarılmaktadır.

Sovyet sonrası devlet ve ulus inşası sürecinde ulusal kimlik kapsamında Ukrayna'da, Gürcistan'daki yaklaşımın aksine dine başat rol atfedilmesinin sözkonusu olmadığını ifade eden yazar; bunun nedeninin demokrasi ve cumhuriyetle bir arada düşünülen özgürlük tutkusu ve himaye kabul etmeyen bağımsızlık anlayışı olarak karakterize edilen Kozak değerleri olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca, 2012 tarihli bir veriye göre, Ukrayna'da Müslümanları istenmeyen unsur olarak algılayan kesimin % 17 olduğu ve bu algının oluşmasında Rus-Çeçen savaşlarının, 11 Eylül saldırılarının, genel olarak küresel terör saldırılarının olduğu görüşünün bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak, ülkede 2014 ve sonrasında yaşanan çatışmalarda Müslüman toplum Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğine desteğini gösterdiğinde, toplumdaki olumsuz algının da azaldığı belirtilmektedir. Son tahlilde, Üner, gelecekte ülkedeki Müslümanların karşı karşıya kalacakları şartların, Orta Doğu'daki gelişmelerin Batı güvenlik sistemine yapacağı etkilerle ve bunlar bağlamında küresel güçlerin geliştireceği yaklaşımlarla şekilleneceğini vurgulamaktadır.

Sekizinci bölümde, İsmail Aydıngün ve Ceyda Acicbe, Kırım'ın işgali, yasadışı ilhakı ve değişen bölgesel dinamikleri ele almaktadır. Yazarlar, araştırma konusunu, bağımsızlık sonrası Kırım'da Tatarların durumu, Kırım'ın işgali ve yasa dışı ilhakı, yasa dışı ilhaktan sonra Kırım Yarımadası'nın yönetsel yapısı ve Kırım Tatar halkının Ukrayna yasaları kapsamındaki yeri, yasa dışı ilhaktan sonra Kırım'daki insan hakları ihlalleri, yasa dışı ilhaktan sonra Kırım Tatarlarının Ukrayna ana karasına göçü ve entegrasyonu ve uluslararası örgütlerin Kırım'ın yasa dışı ilhakına yönelik aldıkları kararlar başlıkları altında incelemektedirler.

Yazarlar, Kırım'ın işgalinin ve yasa dışı ilhakının daha önceden öngörülemez bir olay olmasından dolayı şok etkisi yarattığını ve işgalin oldukça kolay gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunun nedenlerinin, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayanların % 58'inden fazlasının Rus olması ve bunların Rusya'yla birleşmek istemeleri, bölgedeki Ukraynilerin de Ruslaşmış olmaları olarak ifade edilmektedir. Yine de az

sayıda milliyetçi Ukrayinin tepki gösterdiği kaydedilmektedir. Sözkonusu ilhak, Kırım’ın geçmişteki ilhaklarını akla getirdiğinden, yaklaşık 25-30 bin Kırım Tatarının gelecek kaygısıyla başka bölgelere göç ettiği ve kimlik unsurlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya oldukları aktarılmaktadır.

Diğer taraftan, Kırım Tatarlarının Kırım’ın ilhakına en güçlü şekilde direnmesi ve net tutum sergilemesinin, Ukrayna yönetiminin ve halkının bakışında onlara dair olumlu değişime sebebiyet verdiği ve uzun süredir devam eden dışlayıcı politikaların kapsayıcı politikalara yerini bıraktığından söz edilmektedir. Kırım’ın ilhakının ulusal Ukrayin kimliğinin daha da güçlenmesine ve Rus karşıtlığının daha da artmasına yol açtığından bahsedilmekte, ancak en önemli konu olan Kırım’ın geri alınıp alınamayacağına belirsizliğine de yer verilmektedir. Bu konuya dair umutsuzluğun Ukrayna iç siyaseti olduğu kadar, uluslararası siyasete ilişkin olduğu da vurgulanmaktadır. Bununla ilgili olarak, Ukrayna iç siyasetinde Doğu Ukrayna’nın Ukrayna’da tutulma çabasının ağır bastığı; uluslararası siyasette ise Rusya’ya uygulanan yaptırımların etkili olamaması, Suriye krizi, Batı’ya mülteci göçü, Orta Doğu kaynaklı terör gibi sorunlardan ötürü Kırım meselesinin gündemde üst sıralarda olamaması dile getirilmektedir. Nihai tahlilde, Kırım’ın geri kazanılması hususunda Ukrayna devletinin ve Kırım Tatarlarının beraber oluşturacağı bir siyasete ve stratejiye ihtiyaç duyulduğu ve bu stratejinin uluslararası aktörlerin Kırım sorununa daha etkin bir biçimde eğilmelerini sağlayacak şartları yaratması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Dokuzuncu bölümde Hazar Ege Gürsoy, Ukrayna’da yerlerinden edilmiş kişiler (IDP) ve entegrasyon sorununu, devlet politikası, uluslararası destek ve sosyo-ekonomik durum veçheleriyle incelemektedir. Bu zeminde; zorunlu göçe neden olan tarihsel süreç, IDP sayısal verileri, IDP’lerin uluslararası statüsü, uluslararası insani yardım müdahalesi olarak küme “yaklaşımı”, küresel ve yerel aktörlerin Ukrayna’daki çalışmaları, Ukrayna’nın IDP’ler ile alakalı mevzuatı ve uygulamaları, IDP’lerin sosyoekonomik durumu ve entegrasyonu konuları üzerinde durmaktadır.

Gürsoy, gerek Ukrayna devletinin, gerekse konuyla ilgilenen uluslararası aktörlerin çabaları bulunsa da, yetersizliklerin gözleendiğini, uluslararası aktörlerin bilhassa kaynak aktarımında yetersiz olduğunu, çatışmalardan zarar görenlere müdahale ederken zaman zaman siyasi saiklerle bütün gruplara eşit mesafede durmamasını ve bunu yaparken kimi bahanelere başvurmalarını, Kırım’dan ziyade Doğu Ukrayna’ya yoğunlaşmalarını

örnekler olarak dile getirmektedir. Ayrıca, çatışma kaynaklı iç göç tecrübe eden pek çok devletin IDP sorununa müdahalede etkin olmayabildiğini ve kalıcı çözüm bulup uygulama ve mevzuat hazırlamada geç kalabildiklerini, ancak Ukrayna'nın mevzuat hazırlama bağlamda hızlı davranmış olmasına karşın uygulamalarda zorluklar yaşadığını ifade etmektedir. Yazar, konuyla ilgili yeni yasaların eski (Sovyet zamanı) yasalarla kimi zaman çelişmesinden dolayı IDP'ler sorununa ivedi ve etkin destek verilmesinin sekteye uğradığını belirtmektedir.

Öte yandan, IDP'lere yönelik olarak, genel olarak toplumun olumlu ve/veya tarafsız yaklaştığının görülmesine karşın, toplumun bir kısmının olumsuz yaklaştığının da tespit edildiğini belirten Gürsoy, örneğin toplumun bir kısmının sadece Ukrayna yanlılarına yardım yapılması taraftarı olduğunu, hatta Donetsk ve Luhansk IDP'lerine Kırım'dan gelen IDP'lerden farklı bakıldığı hususunu da belirtmektedir. Yazar, Ukrayna'da gerçekleştirilen araştırmaların verilerinin IDP'lerin çoğunun çatışma bitse dahi geri dönme niyetlerinin olmadığını gösterdiğine de dikkat çekmektedir. Gürsoy, nihai tahlilde, siyasilerin toplum görüşlerini olumsuz şekillendiren söylemlerden kaçınmaları, sivil toplumun da hükümetin politikalarını takip ederek siyasi süreçte yer alması gerektiğini vurgulamaktadır.

Onuncu bölümde, Ayşegül Aydıngün ve Yuliya Biletska, bağımsız Ukrayna'da değişen Rusya algısını, bir kırılma noktası olarak 2014 yılı üzerinden irdelemektedir. Yazarlar, bu tarih öncesine dair altyapıyı Ukrayna topraklarına ilk Rus göçü, Rusların Sovyet dönemi Ukraynası'na göçü, bağımsız Ukrayna'da Ruslar ve Sovyet sonrası dönemde Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasındaki göç hareketleri konularını inceleyerek sunmakta; ardından kırılma noktası olarak 2014 yılını temel alarak Ukrayna'da kimliklerin dönüşümünü aktarmaktadır.

Yazarlar, geçmişi Çarlık döneminin öncesine kadar dayanan Rus göç politikalarının Ukrayna'daki çok etnili yapının temel nedeni olduğunu ve sistematik nitelik taşıdığını; sözkonusu göçün yalnızca Rusların Ukrayna'ya göç ettirilmesini değil, Ukraynalıların da Rusya'ya göç ettirilmesini içerdiğinden kimliklerin asimilasyonunu hedeflediğini ifade etmektedir. Ruslaşmış Ukrayınler ve Ukrayınleşmiş Ruslar ortaya çıkmasına rağmen, iki taraftan da Ukrayın kimliğinin ayrı bir kimlik olduğuna inanan kesimler bulunduğunu belirtmektedirler. Sovyet dönemindeki dil politikasından dolayı Rusçanın kullanımının yaygınlaştığını, ancak Rusça konuşanlar arasında da siyasi görüş

farklılıklarının ortaya çıktığını, bazı Ukrayna vatandaşlarının iki etnisiteye aidiyet duyduğunu ve kendilerini iki dilli olarak tanımladıklarını kaydetmektedirler.

Anılan bölümde, 2014 yılında Kırım’ın işgali ve Donbas’taki çatışmanın, Rusya’nın uzun süre inşa etmeye çalıştığı “tek halk” anlatısına zarar verdiği; 2014 sonrası ortaya çıkan çatışma ortamının, Ukrayin kimliğinin siyasallaşmasını sağladığı, bunun içinde sadece Rus saldırganlığına yönelik kolektif bir tepki değil, geçmişten kalan ulusal olguların yer aldığı vurgulanmaktadır. Bu süreçte, Ukrayincenin kullanımının yaygınlaştığı, siyasi tercihlerin etnisite ve dil gibi unsurlardan görece daha bağımsız biçimlendiği, daha çok Ukrayna vatandaşının Ukrayna devletine aidiyet duyduğu ve sivik bir anlayışın ortaya çıkmaya başladığı dile getirilmektedir.

Nihai tahlilde, 2014’te ortaya çıkan çatışma ortamının sonucunda, Rusya için bir kimlik meselesi olduğundan, Ukrayna’nın bağımsızlığını tanımının ve Batı’ya entegrasyonunun geçmişteki tarih anlatısını olumsuzlamanın imkansız olduğu ve sebeple Rusya için Ukrayna’nın, Ukrayna için Rusya’nın olduğundan daha önemli olduğu ifade edilmektedir. Ancak, Ukrayna için ekonomik açıdan Rusya’nın öneminin devam ettiği teyit edilmekte ve Rusya’nın Ukrayna politikasının değişmeyeceği; ikili ilişkilerin gelecekteki seyri ve ulusal kimliğin şekillenmesinin, ülke içindeki siyasi ve toplumsal aktörlerin tercihleriyle belirleneceği değerlendirilmektedir.

Onbirinci bölümde, Turgut Kerem Tuncel, 1991’den günümüze Ukrayna - Türkiye ilişkileri ve AvroMeydan sonrası Ukrayna’da Türkiye algısını incelemektedir. Tuncel, çalışmasını, 1991 sonrası Ukrayna’nın dış politikası ve Türkiye ile ilişkilerini dört ayrı dönemle kategorize ederek incelemekte, Ukrayna dış politika elitinin Türkiye algısını ve Ukrayna - Türkiye ilişkilerine dair değerlendirmeler, Kırım ve Kırım Tatarları, Karadeniz güvenliği, Ukrayna’nın Batı tercihi, Türkiye-Rusya ilişkileri zemininde ele almaktadır.

Bu bağlamda, öncelikle, 1991 sonrasında, Karadeniz’in önemli iki aktörü olan Türkiye ve Ukrayna arasında çatışma ve sorunlardan muaf yepyeni bir dönemin başladığı, iki aktörün genel dış politika yaklaşımlarında uyumsuzluk unsurlarının bulunmadığı kaydedilmektedir. Bir istisna olarak, Türkiye ile Kırım ve Kırım Tatarları arasındaki ilişkilerin gösterilebildiği ifade edilmektedir. Genel olarak ise, ikili ilişkilerin 2000’li yılların sonuna kadar Türkiye’nin, Ukrayna’nın

“farkında olmadığı” bir ülke olarak kaldığı değerlendirilmekte, bunun sebepleri arasında ise Türkiye’nin bu iki aktörün yer aldığı bölgede diğer devletleri de kapsayan çekici ve köklü bir bölgeselleşme sağlamanın söylem düzeyinde varolmasına karşın, pratiğe dönüşmemesi ve yumuşak güç kapasitesi gösterememesi sayılmaktadır.

Bu nedenlere ek olarak, Ukrayna dış politikasının 1991 sonrasında Avro-Atlantik ve Rusya tercihleri arasına sıkışmış olduğu, bu durumun 2000’li yılların sonlarında Türkiye’nin farkına varılmasıyla 2011’de Yüksek Düzeyli Stratejik Konsey’in kurulduğu ancak yeterli adımların atılmadığı belirtilmektedir. İkili ilişkilerde esas dönüm noktasının ise 2015’te Türkiye’nin Suriye sınırında Rus savaş uçağını düşürmesi olduğu, bu tarihten itibaren iki ülkenin stratejik konularda temasları yoğunlaştırdığı, ancak 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de gerçekleşen darbe girişimi sonrasında Rusya ile ilişkilerin iyileşmeye başlamasıyla kısa ömürlü olduğu aktarılmaktadır. Yazar, bu durumun iki ülkenin kendi aralarında uzun vadeli ve kalıcı perspektifler geliştiremediğinin veya buna ihtiyaç duymadıklarının göstergesi olduğunu ifade etmektedir.

Nihai tahlilde, günümüzde ikili ilişkileri şekillendiren dört ana konunun Kırım ve Kırım Tatarları, Karadeniz güvenliği, Ukrayna’nın Batı tercihi ve Türkiye - Rusya ilişkileri olduğu ifade edilmektedir. Kırım ve Kırım Tatarları konusunun daha çok söylemsel bir araç olarak kullanıldığı, Karadeniz güvenliği konusunda görüş ayrılıklarının bulunmasına karşın işbirliğine açık olduğu, diğer iki konunun ise ikili ilişkilerde en komplike konular olduğu ve bunları pragmatik bakış açısıyla değerlendiren uzmanların, ikili ilişkilerin; her iki ülkenin Avro - Atlantik ve Rusya ile olan ilişkilerinden ayrı olarak değerlendirilmesini tercih ettikleri aktarılmaktadır. Bu yaklaşımın gelecekte ilişkiler açısından olumlu bir unsur olduğu dile getirilmektedir.

Onikinci bölümde, Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, Rusya’nın yayılcı politikalarının Ukrayna’yı uzaklaştırmaya neden olan dinamiklerini ve bileşenlerini ele almaktadır. Bu bağlamda, konuyu önce Ukrayna’nın Rusya için önemi, Rusya’nın Ukrayna politikası, ardından Kırım ve Donbas maskirovkası, Novorosiya (yeni Rusya) ve Russkiy Mir’in (Rus Dünyası) iflası ve küresel sistemin dinamikleri ışığında Rusya’nın Ukrayna’da ve Ukrayna dışında izlediği politika başlıkları altında değerlendirmektedirler.

Kırım ve Doğu Ukrayna işgal edilmiş olsa da, Rusya’nın 1991 sonrası gerçekleştirmek istediği “Yeni Rusya” mitinin öldüğünü, işgal gerçeğine

rağmen Donetsk ve Luhansk’ın de facto entiteler olarak kaldığı, Ukrayna ile ekonomik işbirliği ve 1991 sonrası entegrasyon projelerinin başarıya ulaşmadığı, bu nedenle de yakın gelecekte Rusya’nın 2014’te bulduğu desteği gelecekte bulabileceğini düşünmenin akılcı olmadığı ifade edilmektedir. 2014 ve sonrasında gelinen durum neticesinde ikili ilişkilerin normalleşmesinin mümkün görünmediği belirtilerek, saldırgan politikası nedeniyle Rusya’nın, “ruhu” olarak nitelendirdiği Ukrayna’ya kaybettiği kaydedilmektedir.

Rusya’nın politikalarının eski Sovyet coğrafyasıyla sınırlı olmadığına ve Kırım ile Doğu Ukrayna’ya ek olarak Suriye’de ve genel olarak Arap kalkışmalarında gücünü ispatlamaya çalışmasının, Batı ile birçok anlaşmazlık yaşamasına neden olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Daha net ifade etmek gerekirse, Rusya saldırganlığının, Ukrayin ulusal kimliğinin siyasallaşması, ülkedeki iki farklı (Batıcı - Rusyacı) ideolojik duruşun birbirine yaklaşması ve ülkenin Batı’yla entegrasyona dair kararlılığının pekişmesi sonuçlarını doğurduğu ifade edilmektedir.

Genel Değerlendirme

Prof. Dr. Ayşegül Aydınğün ve Prof. Dr. İsmail Aydınğün editörlüğünde derlenen bu değerli çalışma, Türk akademik çevrelerinde bilhassa Uluslararası İlişkiler disiplinde alan/bölge çalışmaları, transitoloji (*transitology*), Sovyet sonrası devlet inşası, dış politika analizi, uluslararası hukuk ve spesifik olarak Sovyet sonrası Ukrayna üzerine çalışmalar yürütenler tarafından başvurulacak, yukarıda aktarıldığı üzere, kapsamı oldukça zengin bir derleme niteliğindedir. Kitabın Türkçe yazılmış olması, gerek Ukrayna ile ilgili Türkçe yazında akademik eser yetersizliği karşısında yadsınamaz bir katkı sunmuş olması, gerekse Türkçe veya farklı dillerde Ukrayna ile ilgili daha fazla akademik çalışmayı teşvik edecek potansiyele sahip olması açısından oldukça kıymetlidir.

Kitabın en güçlü ve onu konuyla ilgili az sayıda Türkçe eserden olumlu anlamda ayıran özelliği, Ukrayna’da güncel, kapsamlı ve detaylı bir dizi saha araştırmasına dayalı olarak yazılmış olması ile konuya dair yazındaki Batılı ve Rus yazın ağırlığına karşı önemli bir eser niteliği taşımasıdır. Yarı yapılandırılmış mülakatlara dayanan saha araştırmalarının, çoğul bir yaklaşımla farklı sektörlerin mensuplarıyla yapılmış olması, altyapıları çok eskiye dayanan, 1991 ve 2014 sonrası Ukrayna’daki çok boyutlu sorunların, yine çok boyutlu bakış açılarından

nasıl algılandığının analizi için okuyucuya imkan tanımaktadır. Aktivistler, akademisyenler, uzmanlar, STK mensupları, medya mensupları, siyasiler, din görevlileri ve devlet yetkililerinin yer aldığı mülakatlardan elden edilen bilgiler, şüphesiz; standart ulaşılabilir kaynaklar ve arşivlerden sağlanabilecek bilginin çok ötesinde veri bütünü sağlamıştır. Tek başına bu niteliği dahi, kitabın Türkçe yazında konuya dair bir “temel başvuru kitabı” olmasını sağlayacaktır.

Öte yandan, kitaptaki kaynak kullanımında Türkçe ve İngilizcenin yanısıra, Rusça ve Ukraynaca kaynaklardan istifade edilmiş olması ve bunların akademik yayınlar, raporlar, gazete ve dergi haberleri gibi çeşitli yayın türlerinden oluşması, zengin bir araştırma altyapısı sağlamıştır. Ayrıca, Türkçe yazım ve imla kurallarına tam riayet edilmiş olması, dilin ve ifadelerin akıcı ve sarih olması, kitabı güçlü kılan unsurlar arasındadır.

Kitabın içeriği değerlendirildiğinde, Ukrayna’da yakın tarihteki iki temel kırılma noktası olarak 1991 ve 2014 sonrası iç ve dış dinamiklerin ve Ukrayna’da dönüşen kimliklerin -yukarıda oniki bölümün her biri için yer verildiği üzere- dikey ve detaylı araştırma örnekleri olduğu açıkça görülmektedir. Her bölüm, temel argüman ve inceleme konusu itibarıyla, yazında özgün olup, referans kaynağı olacak potansiyele sahiptir. Bu, temel argümanlarını ve kapsam özetlerini yukarıda sunduğum oniki bölüm özetinden de anlaşılabilir.

Kitabın yazarlarının bakış açıları ve genel argümanlarında birbirlerine zıtlık teşkil eden argümanların sözkonusu olmamasının, bölümler arasındaki iç bağı ve senkronizasyonu güçlendirdiği de ifade edilmelidir. Kapsam dahiline alınan konular yanısıra, Ukrayna’nın 1991 sonrası AB ve ABD ile ilişkilerine ve ayrıca Ukrayna’da 1991 ve 2014 sonrasında kadının iç ve dış siyasette temsili konularına iki ayrı bölümde yer verilmesi, kitabın içeriğini zenginleştirebilirdi.

Nihai tahlilde; araştırma yöntemi, içerik, genel argümanları, akış ve üslup veçheleriyle; kitap, benzerleri arasında birinci başvuru kitabı olması kuvvetle muhtemel, yoğun emek sonucu ortaya çıkmış bir çalışmadır. Katkı yapmış olan her yazara ve editörlere; alanı Uluslararası İlişkiler olan bir akademisyen olarak, konuya dair daha önceden “olmayanı” gündeme getirdikleri ve bilinmeyenleri bilindir kıldıkları için teşekkür ediyorum, araştırma ve yazma çabalarının daim olması diliyorum.